

לוי אבן-אלתבן

מעטים ודלים המקורות על תולדות הפייטן לוי אבן-אלתבן, שחי בסוף המאה הי"א בעיר סאראגוסה ושיריו נתפזרו לאחר מותו. חלקם אבד, וחלקם יוחס למשוררים אחרים, ובתקופה של כשבע מאות שנה לא היה ידוע אלא כמחברו של ספר דקדוק, שאף ממנו לא נשתמר אלא השם בלבד. פרטים ידועים עליו, אספו בשעתם שד"ל, צונץ, שטיינשניידר, לאנדסהוט ועוד והללו ייחסו לו כשלושים שירים בערך. עוד עשרים משיריו פירסם אחר כך ח. שירמן מתוך מקורות שונים, ובעיקר מתוך כתבי יד מהגניזה. עתה הוסיף עליהם דן פגיס, המהדיר שלנו, עוד עשרים פיוטים ובשבעים השירים המכונסים בספר, מופיע לפנינו לוי אבן-אלתבן, כמשורר בעל שיעור קומה, ובפיוטיו שחותם סגנונה של

התקופה טבוע בהם, ניכרת זיקה אל פיוטי ר' שלמה אבן גבירול, ר' משה אבן עזרא ור' יהודה הלוי (עם השנים האחרונים החליף אבן אלתבן שירי ידידות ואלה מעידים על כשרונו המקורי ועל שליטתו באמצעים המסורתיים גם בתחום שירת החול). אבן-אלתבן הראה יכולת רבה בחיבור „רשויות” ליריות קצרות וב„אהבות”, ב„אופנים” וב„מאורות”, הכתובות לפעמים בצורת דו שיח בין הקדוש ברוך הוא לכנסת ישראל ונושאי שיריו הם מסורתיים ברובם: עריגת הנפש למקור חיים, הסתת היצר, הוד הבורא והדר בריאתו, תלאות הגלות והתקווה לפורקן ובכמה מהם מצוייה הבעה על השקפות שכליות בצד חלקים בעלי נימה מיסטרית. אף למאורעות זמנו נתן הפייטן ביטוי מסוגנן ונשא את קינתו על הצרות והגזירות שהתרחשו ובאו על עם ישראל, שנלכד ונלחץ בין נוצרים ומוסלמים שנלחמו אלה באלה.

כאמור, הוקירו בני דורו את אבן אלתבן הן כמשורר והן כמלומד. כך הרבה ר' יהודה הלוי להלל את כשרונו אף בשירי החול שלו, שרק שיירים נשתמרו מהם. אף ר' משה אבן עזרא מנה אותו בין טובי המשוררים שבדורו וקרא לו „מורה מפורסם ומלומד גדול”. אך בתקופה של יותר מחמש מאות שנה, לא היה ר' לוי אבן אלתבן ידוע אלא כמדקדק בעל הספר „המפתח”, שר' אברהם אבן עזרא מזכירו בהקדמה לספרו „מאזני לשון הקודש”. בראש הטורים או המחרוזות נהג ר' לוי אבן אלתבן לחתום: „לוי”, „לוי חזק” ואולם אין לסמוך תמיד על סימן זה, משום שהיו גם פייטנים אחרים שחתמו בשם זה. רבים משירי אבן אלתבן יוחסו לר' יהודה הלוי ונכנסו לדיואן שלו. כך שבוודאות גמורה אפשר לייחס לאבן אלתבן רק שירים מעטים בלבד.

עם זה, בטוח המהדיר, על סמך בדיקת המקורות וההשוואה ביניהם, שהשירים המובאים בספרנו, רובם ככולם הם מפרי עטו של אבן אלתבן. בפירושי הפיוטים נעזר דן פגיס גם בביאוריהם של כמה מן המהדירים הקודמים של שירי אבן אלתבן כגון משה כרמי בספרו „הואיל משה”, ש. ד. לוצאטו בספרו „בתולת בת יהודה” ובאיגרותיו וכן בחיבוריהם ובקובציהם של ח. ברודי וח. שירמן. כן השתמש בביאורים המסורתיים של ביאור „עץ חיים” לר' יחיא ב"ר יוסף צאלח, ב„תכלאל” לפי מנהג התימנים וכן בפירושו של אברהם אלנקאר ב„מחזור קטן כמנהג ארגיל” וכו'.

לפני כל שיר מביא המהדיר רשימה ביבליוגרפית ופרטים אחרים, כגון: צירופי חתימה בשיר, תבנית חרוזיו, משקלו, ייעודו בתפילה, עיקר עניינו, שימושי לשון מיוחדים, הערות לניתוח ספרותי ומתחת לכל פיוט בא פירוש המלים והפשט של כל חרוז.

השירים בספר מחולקים כאן בחמשה מדורים: הנשמה, גלות וגאולה, בורא עולם ותורתו, תחינה ותשובה, שירי ידידות. בסידור השירים כאן, הלך המהדיר בדרכי ביאליק ורבניצקי ומהדירי שירי אבן גבירול – שקבעו פיוטים רבים במדור מסויים על פי הנושא ולא על פי החג. שיטה מעין זו נקט גם המהדיר שלנו, שקבע את מקום השירים לפי נושאים העיקרי ולפי נעימתם. המדור „תחינה ותשובה” כולל בעיקר את סוגי הסליחות. כל ה„אהבות” ומרבית ה„מאורות” נקבעו במדור „גלות וגאולה”. כך נכללו גם הפיוטים הפותחים בתיאור הבריאה אך עיקר עניינם הוא הכמיהה לגאולה. הסדור „נשמה”, כולל „רשויות” ליריות קצרות שנעימתן היא אנושית כללית. והמדור „בורא עולם ותורתו” כולל בעיקר שירי הלל המתארים את פלאי הבריאה, את הפמליה של מעלה, מתן תורה, או נסים שנעשו לישראל.

וכדי לציין את עבודתו היסודית והמאלפת של המהדיר שלנו, הננו מביאים כאן לדוגמא את הערות המהדיר לשיר הפותח את המדור „הנשמה”:

לקראת מקור חיי אתן מגמתי / טרם ישיבוני לאדמתי / לו חכמה נפשי רוח מרדפת / כי היא לבדה מתבל תרומתי. / ויהי לבבי ער מבין לאחריתי / כי יום תנומתי תהיה תקומתי.

ההגדה: „רשות” לנשמה. ארבעה בתים. חרוז מבריח בסוגרים ובדלתות. החתימה ללוי. במקומות אחרים יוחסה רשות זו ליהודה הלוי. המקורות: כתב יד אוכספורד וכו'. ומתחת לטכסט בא הביאור: מקור חיי: הקדוש ברוך הוא. טרם לאדמתי: – כל עוד אני חי. לו חכמה מרדפת: נפשי המרדפת רוח והולכת אחר ההבל, מי יתן ותחכם ותבין, כי תרומתי היא היקרה מכל מה שיש לי בתבל. ויהי לבבי ער – מי יתן ויהי לבבי ער... לו החכימה נפשי, כי אז היה לבבי ער. תנומתי – מותי. תקומתי לחיי עולם... החיים הם שינה והמוות – התעוררות. ובנספח לשיר זה: „כי יום תנומתי תהיה תקומתי – הרעיון שהמוות הוא ההתעוררות וראשית חיי האמת, רווח בספרות ימי הביניים וכך הוא בניסוחו העברי בן המלך

משה אונגרפלד

והנזיר" לאברהם אבן חסדאי: „כאשר אמר החכם: „בני אדם
בחייהם הם ישנים וכשימותו יקיצו“.